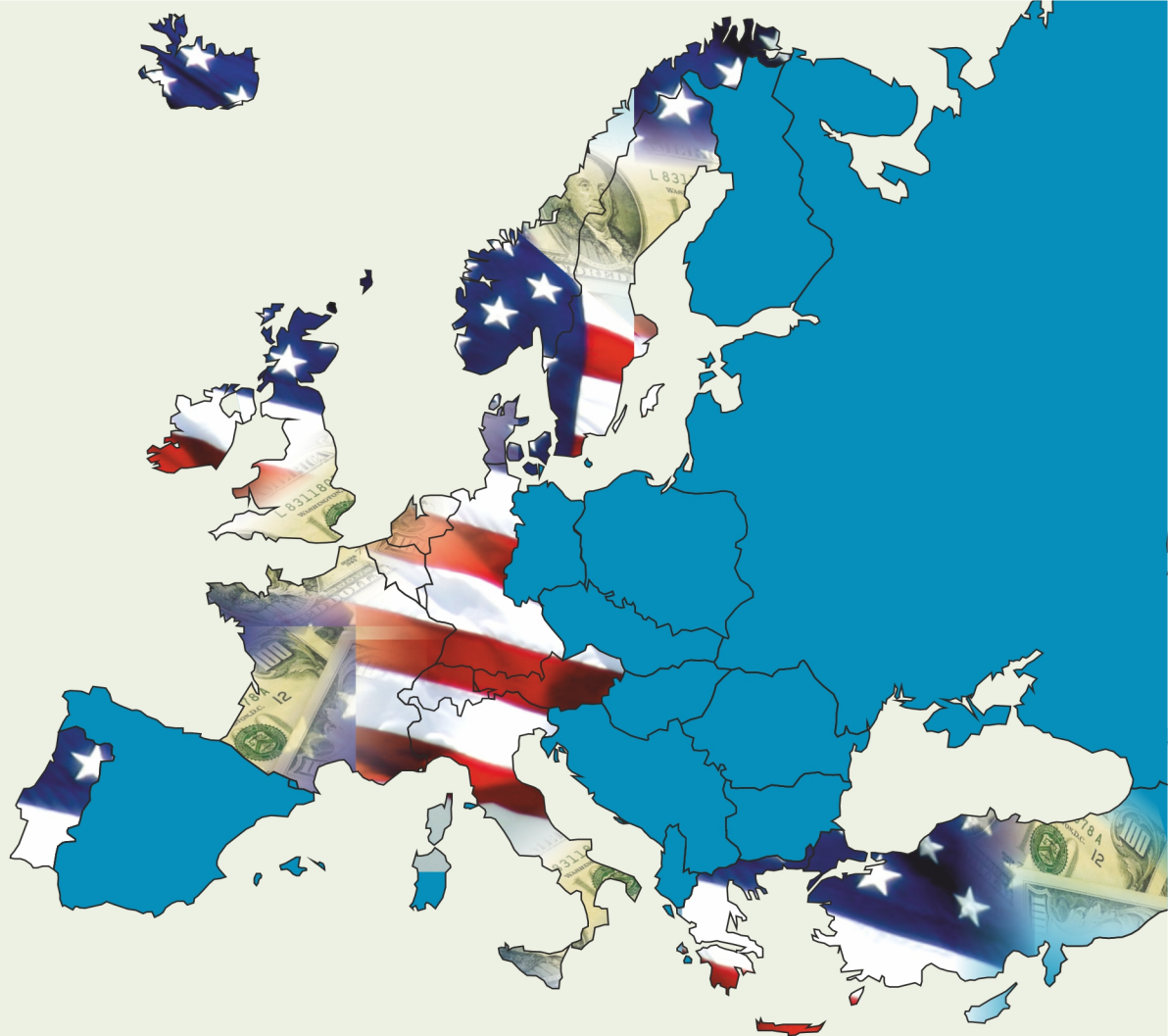

PLAN MARSHALLA

KAMIL KOWALSKI

UWARUNKOWANIA I SKUTKI
GOSPODARCZO-POLITYCZNE

PLAN MARSHALLA

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

[Kup książkę](#)

KAMIL KOWALSKI

PLAN MARSHALLA

UWARUNKOWANIA I SKUTKI
GOSPODARCZO-POLITYCZNE

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2014

[Kup książkę](#)

Kamil Kowalski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Ekonomii, Katedra Historii Myśli Ekonomicznej i Historii Gospodarczej
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43

RECENZENT
Jędrzej Chumiński

SKŁAD I ŁAMANIE
Kamil Kowalski

PROJEKT OKŁADKI
Barbara Grzeszczak

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06553.14.0.D

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7969-124-1
ISBN (ebook) 978-83-7969-196-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

[Kup książkę](#)

Dla Aleksandry

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
--------------------	---

Rozdział I. Kondycja gospodarcza Europy u kresy II wojny światowej

1.1. Uwagi wstępne	21
1.2. Bilans strat i zniszczeń wojennych w państwach europejskich	24
1.3. Wczesne próby pomocy gospodarczej – UNRRA	42
1.3.1. Wstępne propozycje mocarstw	43
1.3.2. Negocjacje w gronie „wielkiej czwórki”	46
1.3.3. Kraje alianckie wobec UNRRA. Upublicznienie projektu	49
1.3.4. Statutowe podstawy UNRRA	51
1.3.5. Realizacja i efekty pomocy UNRRA	53

Rozdział II. Uwarunkowanie gospodarcze i polityczne pomocy dla Europy w latach 1945–1947

2.1. Zarys stanu gospodarki Europy w latach 1945–1947	63
2.1.1. Produkcja przemysłowa i rolnicza	65
2.1.2. Handel	79
2.1.3. Specyfika sytuacji gospodarczej krajów pokonanych	82
2.2. Gospodarka amerykańska w latach 1945–1947. Powiązania ekonomiczne z Europą	87
2.3. Rola USA w gospodarczych instytucjach międzynarodowych	97
2.4. Polityczny wymiar relacji transatlantycznych	101
2.4.1. Koncepcja czterech policjantów („koncepcja strażników pokoju”)	102
2.4.2. Na drodze ku przewartościowaniu stosunków USA–ZSRR	108
2.4.3. Raport Clifforda	116
2.4.4. Doktryna Trumana	123

Rozdział III. Od teorii do realizacji. Krystalizacja Planu: kwiecień 1947 roku – kwiecień 1948 roku.

3.1. Przyspieszenie prac nad pomocą gospodarczą dla Europy: przemówienie Achesona w Delta Council, raport sztabu Kennana, memorandum Clayтона	131
3.2. Przemówienie Marshalla i pierwsze reakcje	140
3.3. Konferencja paryska (27 czerwca–2 lipca 1947 r.)	146
3.4. Konferencja paryska (12 lipca–22 września 1947 r.)	154
3.5. Raport CEEC z 22 września 1947 r.	160
3.6. Kształtowanie się formuły planu pomocowego dla Europy: aktywność Kongresu i administracji amerykańskiej	168
3.7. Ustawa o Pomocy Zagranicznej i powstanie OEEC	173

Rozdział IV. Plan Marshalla. Realizacja oraz efekty gospodarcze i polityczne

4.1 Funkcjonowanie Europejskiego Planu Odbudowy: kwiecień 1948 r. – czerwiec 1950 r.	179
4.2 Plan Marshalla po wybuchu wojny w Korei: przewartościowanie priorytetów pomocy amerykańskiej	196
4.3 Rezultaty Planu Marshalla.....	205
4.3.1. Plan Marshalla a przyrost produkcji przemysłowej i rolniczej	209
4.3.2. Plan Marshalla a wzrost dynamiki handlu krajów Europy Zachodniej	214
4.3.3. Plan Marshalla a stabilność gospodarek krajów Europy Zachodniej: inflacja i deficyty budżetowe	218
4.3.4. Plan Marshalla a integracja krajów Europy Zachodniej	221
4.4. Polityczne konsekwencje Planu Marshalla.....	228
4.5. Odbudowa gospodarcza bez Planu Marshalla – przypadek Finlandii.....	238
 Wnioski i uwagi końcowe.....	 251
Bibliografia	259
Wykaz tabel i wykresów	271
Wykaz skrótów	273

WSTĘP

Uzasadnienie podjęcia tematu

Plan Marshalla (*European Recovery Program* – Europejski Program Odbudowy, ERP) nie był jedyną amerykańską inicjatywą gospodarczą skierowaną do innych państw w czasie lub krótko po zakończeniu II wojny światowej. Był on jednak pierwszą ofertą kompleksową, co odróżnia go od takich form pomocy jak *Lend-Lease* czy UNRRA. Dla ich realizacji Waszyngton przeznaczył łącznie kwotę ok. 50 mld USD – a zatem wielokrotnie większą od środków przekazanych w Planie Marshalla. Mimo to, ani *Lend-Lease*, ani UNRRA nie przywróciły stabilizacji gospodarczej Europie. Była to pomoc o ogromnym znaczeniu, lecz zaspokajała jedynie najpilniejsze potrzeby żywnościowe oraz związane z prowadzeniem działań militarnych. To ERP okazał się inicjatywą, która odegrała rolę w stabilizacji sytuacji gospodarczej w Europie Zachodniej.

Decyzja o wyborze tematu została poparta potrzebą istotnego uzupełnienia prac naukowych poświęconych ERP w Polsce. Wśród publikacji wydanych po 1989 r. wymienić należy dwie monografie: Joanny Janus, pt. *Polska i Czechosłowacja wobec Planu Marshalla* (2001) oraz Marii Szatlach, pt. *Plan Marshalla. Amerykańska wizja integracji ekonomicznej* (2008). Ta ostatnia jest pochodną pracy doktorskiej, pt. *Znaczenie Planu Marshalla w początkowym okresie procesu instytucjonalizacji integracji europejskiej (1948–1952)*. Obydwu monografiom brakuje szerszego uwzględnienia ekonomicznego komponentu amerykańskiej propozycji. Są to prace historyczne o znacznym walorze poznawczym, lecz warstwa gospodarcza potraktowana jest w stopniu ogólnikowym. Takie podejście jest niesatysfakcjonujące dla poznania motywów oraz mechanizmów inicjatywy amerykańskiej i wymaga uzupełnienia.

Osobną grupę stanowią opracowania uwzględniające politykę USA i ZSRR wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej. Wymienić tu należy cenne pozycje, takie jak: *The National Security Council i amerykańska polityka*

wobec Europy Wschodniej 1945–1960 Andrzeja Manii (1994); *Polska i Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii 1945–1948* Marka Kamińskiego (1991); *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947* Włodzimierza Borodzieja (1990), czy wcześniejsze prace: Krystyny Kersten, *Narodziny systemu władzy: Polska 1943–1948* (wydania z różnych lat), Janusza Skodlarskiego, *Polska w systemie współpracy ekonomicznej ONZ* (1983) oraz Lubomira Zyblikiewicza, *Polityka Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wobec Polski, 1944–1949* (1984). Wymienione publikacje są cennym źródłem wiedzy na temat początków „zimnej wojny”, bazują na obszernym, rzetelnie opracowanym materiale źródłowym. Niemniej jednak, Plan Marshalla stanowi w nich jedynie tło dla zasadniczego wywodu autorów.

Kolejną grupę stanowi literatura z lat 50., do której należy podchodzić ze szczególną ostrożnością: *Krach planu Marshalla i jego skutki* Tadeusza Łychowskiego (1950) oraz *Francja w okowach Planu Marshalla* Artura Kowalskiego (1950). Posiadają one wady typowe dla okresu, w którym postawały. W pracach dominuje jednowymiarowe krytyczne podejście do Planu, jako imperialistycznej inicjatywy amerykańskiej, będącej gospodarczym ramieniem doktryny Trumana¹.

O ile dorobek polskiej nauki odnośnie Planu jest dość skromny, to literatura obca (zwłaszcza anglojęzyczna) obfituje w ważne pozycje na ten temat. Aż do lat 60. w literaturze dominowało dość bezkrytyczne stanowisko wobec amerykańskiej inicjatywy pomocowej. Był to m.in. efekt tego, że autorami byli uczestnicy wydarzeń, mający dostęp do materiałów źródłowych (Charles Kindleberger, Joseph Jones, Arthur Schlesinger) lub dlatego, że praca powstawała na zlecenie administracji amerykańskiej, tak jak *The Marshall Plan and Its Meaning* (1955) Harry'ego B. Price'a. Ta „na wpół oficjalna wersja wydarzeń” (jak pisze Kathleen Burk²) przez lata pozostawała podstawowym źródłem wiedzy o Planie Marshalla. Zawiera wiele dobrze zilustrowanych danych statystycznych i wciąż pozostaje cennym źródłem wiedzy o zasadach funkcjonowania Planu. To, co może razić u Price'a, to pobieżne traktowanie aspektów, w których celów Planu nie udało się w pełni zrealizować.

W latach 60. pojawiły się prace, sytuujące się w ramach nurtu rewizjonistycznego (amerykańska „nowa lewica”), obarczające Stany Zjednoczone za rozpad zwycięskiej wojennej koalicji i w efekcie wybuch „zimnej wojny”. Ak-

¹ W podsumowaniu pracy Łychowskiego można przeczytać: „Krach czteroletniego planu Marshalla jest dowodem dalszego osłabienia obozu imperialistycznego, na tle którego występuje w dobitny sposób przewaga obozu demokratycznego”. T. Łychowski, *Krach planu Marshalla i jego skutki*, Warszawa 1950, s. 28.

² K. Burk, *The Marshall Plan: Filling in Some of the Blanks*, „Contemporary European History” 2001, vol. 10, no. 2, s. 268.

centowały one rzekomy defensywny charakter polityki zagranicznej ZSRR i agresywną dyplomację USA, wykorzystującą pozycję hegemonu gospodarczego. Przykładami potwierdzającymi taką wykładnię miały być: „przedwczesne” wstrzymanie dostaw *Lend-Lease* dla ZSRR w maju 1945 r., brak zgody na wielomiliardowy kredyt na odbudowę ZSRR (styczeń 1946 r.), popieranie antykomunistycznych ugrupowań w różnych krajach. Rewizjoniści uwypuklali ekonomiczne tło amerykańskiej polityki. W tym kontekście Plan Marshalla widziany był jako inicjatywa imperialistyczna i agresywna, skierowana przeciwko Moskwie i jej „uzasadnionym roszczeniom” do swojej strefy bezpieczeństwa. Wśród najważniejszych przedstawicieli tego nurtu wymienić należy: Williama Applemana Williamsa, Gara Alperowitza, Gabriela i Joyce Kolko³.

W 1976 r. ukazało się znakomicie udokumentowane *The Origins of the Marshall Plan* Johna Gimbela, wskazujące kwestię powojennych losów Niemiec jako kluczowy czynnik przy powstaniu Planu. Najbardziej wartościowe pozycje zostały jednak wydane dopiero w latach 80. *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of the West Europe* Michaela Hogana (1987) to studium historyczne oparte na analizie dokumentów amerykańskich i brytyjskich. Zawiera ono szczegółową charakterystykę amerykańskich motywacji dla uruchomienia Planu, obszernie przedstawiając relacje pomiędzy różnymi szczeblami amerykańskiego procesu decyzyjnego. Jest również precyzyjnym opisem funkcjonowania ERP, nie pomijającym technicznych aspektów pomocy. Niestety, monumentalnemu dziełu Hogana nie brakuje mankamentów. Przedstawiając dzieje Planu, autor zbyt mocno skoncentrował się na prezentacji amerykańskiego punktu widzenia – aspiracje i cele innych krajów są tu jedynie dodatkiem. W przypadku większych krajów europejskich można by jeszcze mówić o istnieniu zarysu takiego wykładu, ale przykładowo Grecja, Turcja, Norwegia – jako aktorzy stosunków międzynarodowych zostali właściwie pominięci. Najistotniejszym zarzutem skierowanym pod adresem pracy Hogana jest jednak zignorowanie przez niego aspektów ekonomicznych Planu, co dziwi w pracy poświęconej pomocy gospodarczej. Książka nie zawiera ani jednej tabeli czy wykresu. W rezultacie, czytelnik powiększy swoją wiedzę na temat sporów w Pentagonie co do ostatecznej formuły Planu, ale nie pozna choćby kwot pomocy udzielonej przez USA poszczególnym krajom.

Informacje te zawiera druga ważna praca z lat 80. – *The Reconstruction of Western Europe 1945–1951* brytyjskiego historyka gospodarczego Alana Milwarda. Jego wywód – inaczej niż Hogana – koncentruje się zasadniczo na kwestiach ekonomicznych, umiejscawiając motywacje polityczne państw na pozycji jedynie kontekstu dla wyborów popartych analizą czynników gospodarczych. Udzielona przez Milwarda odpowiedź na pytanie, o to czy Plan Marshalla był

³ Zob. szczegółowe zapisy w bibliografii.

niezbędny dla odbudowy gospodarczej Europy, jest zasadniczo negatywna. Udowadniając hipotezę Milward posiłkuje się modelami kontrfaktycznymi, za pomocą których przedstawia scenariusze powojennej odbudowy Starego Kontynentu bez korzystania ze środków amerykańskich. Zdaniem badacza, po 1947 r. jedynie Francja i Holandia nie byłyby w stanie samodzielnie skutecznie zniwelować deficytu bilansu płatniczego i dlatego potrzebowały pomocy zagranicznej. Wśród zarzutów stawianych autorowi *The Reconstruction...* wymienić należy niedoceniającie psychologicznego i politycznego wymiaru Planu. Jest to szczególnie widoczne przy analizie znaczenia ERP dla Niemiec Zachodnich, dla których możliwość uczestnictwa w Planie była czymś więcej, niż tylko zastrzykiem finansowym od niedawnego wroga wojennego.

Plan Marshalla cieszył się dużym zainteresowaniem badaczy zachodnich również w latach 90., jak i początkach XXI w. Żadna z wydanych książek nie była jednak przedmiotem gorącej dyskusji naukowej, tak jak prezentowane publikacje. Coraz częściej pojawiały się prace dotyczące przebiegu Planu w konkretnych krajach. Publikacje takie ukazały się w m.in. w Irlandii, Włoszech, Austrii, Francji i Danii. Zwiększoną aktywność ekonomistów i historyków można zaobserwować podczas kolejnych okrągłych rocznic przemówienia harwardzkiego. Przy okazji takich „rocznicowych” konferencji naukowych wydawane są tomy, zawierające świeższe spojrzenie na Plan, oparte o wykorzystanie nowych dokumentów i danych (np. *The Marshall Plan: Fifty Years After*, red. Martin Schain).

Mając na uwadze ewidentną dysproporcję ilościową w polskich i zagranicznych badaniach na temat ERP autor uważa, że na gruncie polskiego piśmiennictwa istnieje luka, którą należało wypełnić. Stosunkowo odległa perspektywa od czasu Planu Marshalla pozwoliła na zdystansowaną ocenę tej oryginalnej koncepcji. Priorytetem była zrównoważona analiza wpływu czynników ekonomicznych i politycznych, na etapie powstania, realizacji i oceny konsekwencji Planu.

Cel, hipotezy i zagadnienia badawcze

Celem pracy stała się analiza i ocena ekonomicznych oraz politycznych motywów i skutków Planu Marshalla. Autor, badając uwarunkowania amerykańskiego programu pomocy dla Europy, podjął próbę ewaluacji znaczenia czynników gospodarczych i politycznych, mających wpływ na powstanie, realizację i efekty Planu. Opis uwarunkowań Planu, rozumianych jako kontekst polityczno-gospodarczy kolejnych wydarzeń, uwzględniał perspektywę europejską i amerykańską. W przypadku Starego Kontynentu obejmował on prezentację kondycji gospodarczej i specyficznej formuły ładu politycznego. Nieodzowne

było również nakreślenie bezprecedensowej pozycji USA i ewolucji ich polityki zagranicznej, co skutkowało powstaniem koncepcji Planu. To Waszyngton był inicjatorem oraz sponsorem przedsięwzięcia i dlatego znaczna część pracy poświęcona uwarunkowaniom Planu prezentuje właśnie amerykański punkt widzenia i kolejne działania administracji Trumana, zmierzające ku konkretyzacji założeń Planu.

Fragmenty rozprawy prezentujące konsekwencje Planu Marshalla, obejmują z kolei charakterystykę jego oddziaływań ograniczoną w zasadzie do państw Europy Zachodniej. W pracy nie badano natomiast wpływu ERP na gospodarkę amerykańską, czy krajów Europy Środkowo-Wschodniej, które to zagadnienia doczekały się wyczerpujących opracowań. Dlatego w rozprawie występuje dysproporcja: z uwagi na węższy zakres geograficzny, część pracy poświęcona skutkom Planu jest mniej obszerna od opisującej uwarunkowania ERP.

Przedmiotem zainteresowania były w pierwszej kolejności motywy gospodarcze i polityczne, stojące za amerykańską inicjatywą. Lektura i analiza dokumentów administracji Trumana, zwłaszcza pod kątem identyfikacji zagrożeń, miała ułatwić udzielenie odpowiedzi na pytanie o to, jakie czynniki przesądziły o decyzji Waszyngtonu w sprawie planu w czerwcu 1947 r. Stanowiła również inspirację do refleksji nad tym, czy chaos i niedostatek wywołany II wojną światową były wystarczającymi powodami dla podjęcia działań rekonstrukcyjnych przez Stany Zjednoczone. Innymi słowy, czy strona amerykańska zdecydowałaby się na tak daleko idącą pomoc, w przypadku gdyby nie istniało zagrożenie rozprzestrzeniania się komunizmu w zachodniej Europie. Była to także kwestia oceny, które racje: geostrategiczne czy ekonomiczne decydowały o zachowaniu supermocarstwa pod koniec lat 40. XX w. Cennych wskazówek dostarczyły wspomnienia architekta polityki powstrzymywania USA – George’a Kennana, faktycznego autora Planu Marshalla.

W pracy postawiono hipotezę, iż pomimo wpływu uwarunkowań gospodarczych, ostatecznie to czynniki natury politycznej miały największy wpływ na powstanie Planu Marshalla. Został on przedstawiony i wdrożony dopiero po redefinicji priorytetów i instrumentów amerykańskiej polityki zagranicznej, czego symboliczną cezurę stanowiło przemówienie Harry’ego Trumana z marca 1947 r.

Jak uważa Agnieszka Bógdał-Brzezińska, Plan Marshalla był „początkiem nowego oblicza tendencji globalistycznych amerykańskiej polityki zagranicznej w dziedzinie ekonomiki oraz spraw społecznych”⁴. Dał bodziec rozwojowy gospodarkom zachodniej części Starego Kontynentu. Niektórzy badacze zajmują stanowisko, że to dzięki niemu doszło do nadzwyczajnego rozkwitu całego re-

⁴ A. Bógdał-Brzezińska, *Globalizacja polityki Stanów Zjednoczonych 1945–1949*, Warszawa 2001, s. 209.

gionu aż do początku lat 70., tzw. „złotego okresu” gospodarki kapitalistycznej⁵. W rezultacie zaś sukces programu odbudowy gospodarczej Europy miał skutecznie zahamować proces lewicowej radykalizacji społeczeństw zachodnioeuropejskich. Wraz z poprawą poziomu życia spadkowi ulec miało poparcie dla partii komunistycznych.

Autor uważa za zasadną krytyczną refleksję nad wymienionymi powyżej konsekwencjami Planu. Intencją było odejście od jednowymiarowego przedstawienia Planu, jako udanej inicjatywy, która doprowadziła do rozwoju gospodarczego Europy Zachodniej. Zaproponowana analiza opierała się na oszacowaniu wysokości pomocy ERP oraz zestawieniu jej z różnymi wskaźnikami gospodarczymi (m.in. PKB) krajów–beneficjentów. Miało to pomóc w udzieleniu odpowiedzi na pytanie, o to czy skala przyznanych środków pomocowych była czyisto symboliczna, czy też stanowiła istotny „zastrzyk” dla poszczególnych budżetów krajowych. Interesująca była także kwestia wpływu pomocy Marshallowskiej na polepszenie się sytuacji gospodarczej krajów, biorących w niej udział. Analiza porównawcza wskaźników gospodarczych krajów korzystających z pomocy, jak i pozostającego poza ERP (Finlandia), ułatwiła odniesienie się do zarzutu pojawiającego się w niektórych publikacjach zachodnich, dotyczącego przeceniania wpływu Planu na rozwój gospodarczy powojennej Europy.

W związku z powyższym sformułowano też drugą hipotezę, iż gospodarcze znaczenie Planu jest przeceniane. Najważniejszą konsekwencją Planu było natomiast utrwalenie zachodzącego wówczas podziału Europy na dwie strefy wpływów, co było przede wszystkim skutkiem natury politycznej. Przeniesienie doniosłości politycznej na aspekt gospodarczy skutkowało zaś przewartościowaniem znaczenia tego ostatniego. Plan, owszem, był działaniem pomocnym dla wielu krajów w nim uczestniczących – ale jednocześnie nie był warunkiem koniecznym dla osiągnięcia wzrostu gospodarczego w latach powojennych. Uczestnictwo w Planie było, co prawda, korzystne dla krajów–uczestników, gdyż przyspieszało proces powojennej odbudowy gospodarczej i ułatwiało likwidację niedoborów żywnościowych. Jednak rozwój gospodarczy bez partycypacji w ERP lub, kiedy uzyskiwane środki były symboliczne, również był możliwy. O rozwoju lub stagnacji w długim okresie decydował przyjęty wariant systemu gospodarczego, nie zaś ograniczone środki amerykańskie. Dogodnym polem do poszukiwania odpowiedzi dla wskazanego zagadnienia były państwa nordyckie. Szczególnie inspirujący wydawał się przypadek Finlandii – kraju, który nie korzystał z Planu, ale jednocześnie rozwijał się gospodarczo po wojnie.

W rezultacie II wojny światowej zła sytuacja gospodarcza i związane z nią niepokoje społeczne stanowiły podatny grunt dla działalności partii komunistycznych. We Włoszech i Francji komunistyczni politycy, reprezentujący

⁵ M. McCauley, *Rosja, Ameryka i zimna wojna 1949–1991*, Wrocław 2001, s. 124.

otwarcie prokomunistyczne poglądy zasiadali w ławach rządowych. Perspektywa podporządkowania całej Europy ZSRR stanowiła zagrożenie dla interesów i bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych. Administracja amerykańska wychodziła w tym przypadku z założenia, że tylko szybki wzrost gospodarczy oraz odczuwalne podniesienie poziomu życia zdołają skutecznie pozbawić zachodnie partie komunistyczne argumentów i zwolenników. W rozprawie podjęto próbę zbadania tego, czy Plan Marshalla istotnie skutkował spadkiem poparcia partii komunistycznych, co zostało zweryfikowano poprzez zestawienie wyników wyborczych największych zachodnich partii komunistycznych w latach 40. i 50.

Struktura dysertacji

Plan Marshalla był realizowany w latach 1948–1952. Potrzeba charakterystyki jego uwarunkowań skutkowałą koniecznością rozszerzenia początkowej cezury czasowej do II wojny światowej i trzech lat po jej zakończeniu. Prezentacja skutków amerykańskiej Planu nie mogła zaś zamykać się z dniem 31 grudnia 1951 r., kiedy oficjalnie zakończyła działalność administracja ERP (efekty występowały z opóźnieniem) i dlatego została rozszerzona – w zależności od dostępnych danych – nawet do 1955 r.

Praca ma charakter chronologiczno-problemowy, co wynika z tego że wydarzenia i zjawiska z różnych obszarów były ze sobą ściśle powiązane. Ich sztuczne rozdzielanie oparte jedynie na kryterium problemowym wprowadzałoby chaos powtórzeń i dygresji, skutkując brakiem przejrzystości wyводу. Dlatego zrezygnowano z prezentacji znaczenia Planu dla każdego z uczestniczących państw z osobna.

Rozprawa składa się z czterech rozdziałów. Pierwsza część pracy podnosi kwestię bilansu strat i zniszczeń wojennych w państwach europejskich. Ilustracje stanowią dane dotyczące utraty środków trwałych, eksploatacji finansowej wybranych krajów Europy Zachodniej przez III Rzeszę czy poziomu konsumpcji. Znaczna część rozdziału poświęcona jest pierwszemu dużemu programowi pomocy – UNRRA. Charakterystyce podlegały stanowiska negocjacyjne mocarstw przy okazji tworzenia inicjatywy, jej formuła traktatowa, praktyczny wymiar realizacji i osiągnięte efekty. Podjęta została również kwestia wygaszania programu i towarzyszący jej wzrost napięcia w relacjach Moskwa–Waszyngton, będący jednym z wielu opisanych w pracy przykładów nakładania się na siebie czynników gospodarczych i politycznych.

Głównym wątkiem drugiego rozdziału jest ocena stanu gospodarki Europy o okresie 1945–1947. W tym celu zaprezentowane zostały wskaźniki produkcji przemysłowej, rolniczej, wydobywania węgla i stali, poziomu bezrobocia, wysokości inflacji i inne. Analizie podlegała również dynamika handlu międzypań-

stwowego krajów Starego Kontynentu oraz działania podjęte na rzecz jej wzmocnienia. Na tym tle nieodzowne było naszkicowanie pozycji gospodarczej mocarstwa amerykańskiego wraz z uwypukleniem szczególnej pozycji gospodarczo-politycznej. Zaprezentowana została również ewolucja doktryny amerykańskiej polityki zagranicznej, która dokonała się za prezydentury Trumana. Dowodami na nowe podejście amerykańskiej dyplomacji w relacjach Wschód–Zachód były szerzej analizowane dokumenty: „długi telegram” i memorandum Clifforda, a w końcu przemówienie prezydenta z marca 1947 r., dające formalny wymiar doktrynie Trumana.

Rozdział trzeci rozpoczyna kwestia krystalizacji amerykańskiej koncepcji pomocy dla Europy: prezentowanej szczątkowo przez Achesona w przemówieniu w Delta Council i stopniowo konkretyzowanej przez kolejnych specjalistów z Departamentu Stanu, w końcu przez samego Marshalla na Harvardzie. Rozdział zawiera analizę wystąpienia sekretarza stanu, reakcji międzynarodowych na przemówienie oraz charakterystykę pozycji negocjacyjnych uczestników dwóch konferencji w Paryżu. Ich uwieńczeniem był raport końcowy z 22 września 1947 r., będący drogowskazem dla Planu w kolejnych miesiącach. Dokument zestawiał cele Planu oraz zawierał prognozy dla wybranych wskaźników gospodarczych, co ułatwiało śledzenie postępów Planu. Ta część pracy zawiera również opis procesu ratyfikacji planu pomocowego w USA, bazując na fragmentach raportów grup eksperckich powołanych przez prezydenta i Kongres dla oceny zasadności finansowania Planu.

Najbardziej obszerny rozdział czwarty poświęcony jest zasadom funkcjonowania ERP oraz ocenie jego skutków. Analizie podlegała wysokość pomocy w poszczególnych latach Planu, jak i ewolucja jej formuły. Zaprezentowane zostały zarówno udane przedsięwzięcia towarzyszące Planowi (Europejska Unia Płatnicza), jak i te zakończone niepowodzeniem (unia celna). Ocena skuteczności ERP prowadzona została w oparciu o weryfikację celów zamieszczonych w amerykańskiej Ustawie o Pomocy Zagranicznej z 1948 r. Uzupełnia ją charakterystyka skutków politycznych Planu, zarówno na płaszczyźnie krajowej, jak i międzynarodowej. Zarówno w przypadku aspektu gospodarczego, jak i politycznego, dużą rolę odegrał wybuch wojny w Korei w czerwcu 1950 r.

Ostatni rozdział zawiera również część poświęconą Finlandii – jednemu nordyckiemu państwu, które nie korzystało z Planu Marshalla, co więcej znajdującemu się w wyjątkowo trudnym otoczeniu geopolitycznym, a mimo to jednocześnie kraju, który udanie przeprowadził proces odbudowy gospodarczej. Ten fragment pracy poświęcony jest poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, o to czy uczestnictwo w Planie było jedyną drogą rozwoju powojennej gospodarki państwa.

Baza materiałowa

Praca opiera się na literaturze anglojęzycznej, chociaż korzystano również z wielu publikacji w języku polskim. Przy opisie kondycji gospodarki europejskiej szczególnie użyteczne okazały się publikacje Banku Rozrachunków Międzynarodowych⁶ i Organizacji Narodów Zjednoczonych⁷, w szczególności Europejskiej Komisji Gospodarczej⁸. W mniejszym stopniu czerpano z opracowań Banku Światowego⁹. Najbardziej wartościowym materiałem źródłowym okazał się raport końcowy Komitetu Europejskiej Współpracy Gospodarczej¹⁰ oraz liczne raporty okresowe Organizacji Europejskiej Współpracy Gospodarczej¹¹.

Bazę źródłową, przydatną zwłaszcza pod kątem analizy amerykańskiej polityki zagranicznej, stanowiły zbiory dokumentów¹², biuletyny Departamentu Stanu¹³, teksty ustaw budżetowych, zbiory umów międzynarodowych¹⁴, przemówienia prezydenta¹⁵. Pomocne okazały się również stenogramy z przesłuchań przed komisjami senackimi¹⁶, raporty komisji eksperckich¹⁷ a w szczególności

⁶ *Bank for International Settlements, Seventeenth Annual Report, 1st April 1946 – 31st March 1947*, Basle 1947 i wydania z kolejnych lat.

⁷ *Salient Features of the World Economic Situation*, United Nations, Department of Economic Affairs, New York 1948; *World Economic Report*, United Nations, Department of Economic Affairs, New York 1949; *Major Economic Changes in 1948*, United Nations, Department of Economic Affairs, New York 1949 i wydania z kolejnych lat.

⁸ *Economic Survey of Europe in 1949*, United Nations, Research and Planning Division Economic Commission for Europe, Geneva 1950 i wydania z kolejnych lat.

⁹ E. Harison Clark, *The Foreign Assistance Act of 1948*, IBRD Research Department, 1948.

¹⁰ *Committee of European Economic Co-Operation, General Report 1947*, Paris 1947, vol. 1–2.

¹¹ *Interim Report on European Recovery Programme*, Paris 1948, vol. I; *Report on the Progress of Western European Recovery*, OEEC, June 1949; *European Recovery Programme, Second Report of the OEEC*, Paris 1950; *Economic Progress and Problems of Western Europe, Third Annual Report of the OEEC*, Paris 1951.

¹² *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1943–1952* oraz *Containment: Documents on American Policy and Strategy 1945–1950*, (red.) T. Etzold, J. L. Gaddis, Columbia 1978, a także *The European Recovery Program, Basic Documents and Background Information*, Washington 1947.

¹³ *The Department of State Bulletin dla lat 1947–1952*.

¹⁴ *Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776–1949)*, (red.) Ch. Beavans, Washington 1969.

¹⁵ D. Kalb, G. Peters, J. Woolley, *State of the Union: Presidential Rhetoric from Woodrow Wilson to George W. Bush*, b.m.w., 2007.

¹⁶ *Legislative Origins of the Truman Doctrine: Hearings Held in Executive Session Before the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Eightieth Congress, First Session, on S 938*, Washington 1973.

¹⁷ *National Resources and Foreign Aid. Report of J. A. Krug, Secretary of the Interior*, Department of the Interior 1947; *The Impact of Foreign Aid upon the Domestic Economy: a Report to the*

okresowe raporty z przebiegu procesu odbudowy krajów europejskich wydane przez Administrację Współpracy Gospodarczej (*Economic Cooperation Administration*) a następnie Agencję Bezpieczeństwa Wzajemnego (*Mutual Security Agency*)¹⁸. Cennych informacji, dostarczyło opracowanie Departamentu Handlu z 1952 r., będące syntezą charakteryzującą najważniejsze programy pomocowe USA w okresie 1949–1951¹⁹.

Bohaterowie wydarzeń końca lat 40. i 50. pozostawili kilka tomów wspomnień, które zostały wykorzystane w rozprawie. Do ważniejszych pozycji należą wspomnienia: Deana Achesona, George’a Kennana²⁰, Dirka Stikkaera²¹ i Trumana²². Wymienione prace były cennym źródłem wiedzy na temat uwarunkowań powstania i mechanizmów funkcjonowania Planu. Przydatne okazały się również zbiory przemówień Władysława Mołotowa²³ i Winstona Churchilla²⁴.

Wykorzystano również artykuły z czasopism naukowych: „International Organization”, „Review of International Studies”, „Foreign Affairs”, „Scandinavian Journal of History”, „The Economic History Review”, „Dzieje Najnowsze”, „Przegląd Zachodni”, „Bank i Kredyt”.

Baza źródłowa pracy została powiększona dzięki wyjazdom zagranicznym. Pobyt w Oslo dzięki stypendium Mechanizmu Norweskiego EOG i Norweskiego Mechanizmu Finansowego w ramach Funduszu Stypendialnego i Szkoleniowego umożliwił przeprowadzenie kwerendy w bibliotece uniwersyteckiej, bibliotece Instytutu Nobla. Uczestnictwo w konwersatorium prowadzonym przez prof. Helge Pharo z Instytutu Historii Uniwersytetu w Oslo pozwoliło na zapoznanie się z norweskim punktem widzenia, jak i skonfrontowanie poglądów z perspektywą badaczy skandynawskich. Równie pozytywne rezultaty przyniósł grant badawczy w Sztokholmie w ramach stypendium Instytutu Szwedzkiego. Interesujących danych statystycznych dostarczyły badania w Szwedzkim Archiwum Państwowym oraz rozmowy z czołowymi szwedzkimi

President by the Council of Economic Advisors, Washington 1947; *European Recovery and American Aid. A Report by the President's Committee on Foreign Aid*, Washington 1947.

¹⁸ *A Report on Recovery Progress and United States Aid*, Washington 1949; *Review of Foreign Developements*, Board of Governors of the Federal Reserve System, Division of Research and Statistics, February 8, 1949; *Tenth Report to Congress of the Economic Cooperation Administration for the Quarter Ended September 30, 1950*, Washington 1951; *Monthly Report of Mutual Security Agency to the Public Advisory Board, Data as of June 30, 1952*.

¹⁹ *Foreign Aid by the United States Government, 1940–1951. A Supplement to the Survey for Current Business*, Department of Commerce 1952.

²⁰ G. Kennan, *Memoirs*, vol. 1: 1925–1950, Boston–Toronto 1967.

²¹ D. Stikker, *Men of Responsibility. A Memoire*, New York 1966.

²² H. Truman, *Years of Trial and Hope. Memoirs of Harry S. Truman*, Garden City 1956.

²³ W. Mołotow, *Zagadnienia polityki zagranicznej. Przemówienia i oświadczenia. Kwiecień 1945 r. – czerwiec 1948 r.*, Warszawa 1959.

²⁴ *Krew, znoj, lzy i pot. Sławne mowy Winstona Churchilla*, (red.) D. Cannadine, Warszawa 2001.

badaczami Planu Marshalla prof. Karlem Molinem, prof. Thomasem Jonterem i dr. Orjanem Appelqvistem. Wyjazdy stypendialne do Norwegii oraz Szwecji pozwoliły na rozwinięcie fragmentów dotyczących Krajów Północy, co znalazło przełożenie w głównych pytaniach badawczych.

Rozprawa została napisana w Katedrze Historii Myśli Ekonomicznej i Historii Gospodarczej na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego. Udział w dyskusjach umożliwił wymianę doświadczeń i uwag krytycznych, co wpłynęło na ostateczny kształt pracy. Cenne uwagi recenzentów pozwoliły wyeliminować mankamenty i przyczyniły się do udoskonalenia rozprawy. Autor składa serdeczne podziękowania wszystkim tym, którzy udzielili wsparcia w trakcie prac nad dysertacją. W szczególności zaś prof. Rafałowi Materze za pomoc merytoryczną oraz okazaną cierpliwość.

ROZDZIAŁ I

KONDYCJA GOSPODARCZA EUROPY U KRESU II WOJNY ŚWIATOWEJ

1.1. Uwagi wstępne

Fakt, że w ciągu zaledwie dwudziestu pięciu lat doszło do wybuchu dwóch konfliktów o zasięgu światowym, nazwanych potem I i II wojną światową, postawił na porządku dziennym pytania o przyczyny tych kataklizmów i wspólnych cech, które doprowadziły do erupcji siły w 1914 i 1939 r. Były to pytania o tyle istotne, gdyż trafne wskazanie okoliczności wybuchu wojen mogłoby zmniejszyć prawdopodobieństwo rozpoczęcia konfliktów zbrojnych o podobnej skali w przyszłości. Amerykański ekonomista i politolog Robert Gilpin zwracał uwagę, że w dyskusjach prowadzonych w USA po II wojnie światowej szczególną uwagę przykładano do przyczyn ekonomicznych konfliktu. Podejście to było bliskie zresztą samemu Gilpinowi. W jego opinii na wybuch II wojny światowej złożyły się w największym stopniu niepowodzenie w ożywieniu gospodarki światowej po zakończeniu Wielkiej Wojny i wzrost rywalizacji międzyblokowej – rozumianej w kategorii współzawodnictwa gospodarczego¹. Procesy te przejawiały się poprzez politykę „gospodarczej zemsty” stosowanej wobec pokonanych Niemiec, nieudanej próby ponownego ustanowienia systemu międzynarodowej waluty złotej (*gold standard*) i nacjonalistycznej polityki gospodarczej prowadzonej w duchu *beggar-my-neighbour*, polegającej na bogaceniu się za cenę pogorszenia sytuacji innych uczestników stosunków międzynarodowych². I wojna światowa i występujące po niej wydarzenia, spowodowały odwrót od praktyki wolnego handlu, dominującej w Euro-

¹ R. Gilpin, *The Politics of Transnational Economic Relations*, „International Organization” 1971, no. 2, s. 408.

² Gilpin wskazywał w tym kontekście m.in. na podpisanie porozumienia z Ottawy z 1932 r., ustanawiającego strefę funta szterlinga, preferencyjną dla krajów Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Oznaczało to zerwanie przez Londyn z promowanego przed I wojną światową przywiązania do wielostronnego wolnego handlu (z zachowaniem szczególnego statusu relacji metropolia – kolonie). Innym przykładem, pokazującym że ograniczenia w handlu skutkują konfliktami politycznymi była przedwojenna Japonia – wykluczona z handlu w latach 30. XX w., szukająca alternatywnych (niepokojowych) sposobów na zapewnienie sobie rzadkich surowców, paliwa i rynków zbytu. *Casus Japonii* – jako kraju, który zaatakował USA – miał odpowiednią siłę oddziaływania w Ameryce po zakończeniu II wojny światowej. Jako przykłady działań protekcyjnych w handlu zagranicznym ze strony USA wymienić można ustawy z 1922 r. (taryfa Fordneya–McCumbera) i 1930 r. (taryfa Smoota–Hawleya), wprowadzające podwyżki ceł z handlu z innymi krajami.

pie i w handlu z koloniami na przełomie XIX i XX w. Poziom zbliżonego stanu swobody wymiany dóbr i kapitału udało się osiągnąć dopiero w latach 70. XX w.³

Znaczenie miało także wycofanie się Stanów Zjednoczonych z pozycji lidera gospodarczego i politycznego, odzwierciedlane poprzez prowadzenie polityki izolacjonizmu⁴. Impotencja gospodarcza Wielkiej Brytanii w pełnieniu roli największego mocarstwa światowego, z powodzeniem prowadzona przez niemal sto lat poprzedzających I wojnę światową oraz niechęć Waszyngtonu do przejęcia tej roli, skutkowały powstaniem próżni politycznej w Europie. Również ona po części, zdaniem Gilpina, przyczyniła się do nadejścia Wielkiego Kryzysu i w końcu do II wojny światowej. Potwierdziło się słynne przypuszczenie przypisywane Fredericowi Bastiatowi, który miał powiedzieć, że „jeśli towary nie przekraczają granic, robią to armie”⁵. Aby zapobiec powtórzeniu sekwencji zdarzeń, która doprowadziła do wojny, należałoby zatem – w ocenie Gilpina – stworzyć sieć międzypaństwowych relacji gospodarczych, których uczestnicy cieszyliby się równym statusem. Zgadzając się z amerykańskim autorem co do znaczenia czynnika gospodarczego w kształtowaniu powojennego ładu międzynarodowego, uzasadnione byłoby zatem nakreślenie kondycji gospodarki światowej u kresu II wojny światowej.

Biorąc pod uwagę jej finał, raczej należy przyznać Rondo Cameronowi, który napisał: „W ostatecznym rozrachunku linie produkcyjne stały się równie istotne jak linie frontu”⁶. Istotnie, aspekt ekonomiczny odegrał w wojnie nie-

³ F. Erixon, *The Marshall Plan, Institutional Design and Postwar Economic Development*, [w:] *The Marshall Plan at 60*, (red..) F. Erixon, B. Karlsson, O. Appelqvist, M. Winnerstig, Falun 2008, s. 19.

⁴ Pogląd, iż USA zrezygnowały z aktywnej polityki zagranicznej wraz z fiaskiem koncepcji Thomasa W. Wilsona jest powszechny i dominujący w historiografii, ale nie jedyny. Czołowy rewizjonista amerykański William Appleman Williams argumentował, że dwudziestolecie międzywojenne było okresem szczególnego nasilenia ekspansji działań amerykańskiej dyplomacji, zwłaszcza w obszarze gospodarczym w Rosji i Ameryce Środkowej (W. A. Williams, *The Tragedy of American Diplomacy*, New York 1959).

⁵ Pomimo poszukiwań nie udało się znaleźć tekstu Bastiata, w którym te słynne słowa padają. Przywołując cytat, Alfred Eckes w *A Search for Solvency: Bretton Woods and the International Monetary System, 1941–1971* wskazuje jako źródło książkę Otto Mallery'ego z 1943 r. *Economic Union and Durable Peace*, w której na s. 10 pojawiają się słowa: „Jeśli to nie żołnierze mają przekraczać granicę w czasie wojny, to towary muszą ją przekraczać w czasie pokoju”.

⁶ R. Cameron, *Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów nowożytnych*, Warszawa 1996, s. 397. Czynniki ekonomiczne odegrały istotną rolę w ostatecznym rozstrzygnięciu II wojny światowej, choć jego znaczenie zmieniało się w różnych fazach konfliktu. Interesujący i trafny podział wprowadził Mark Harrison. Jego zdaniem czynniki gospodarcze zyskały na znaczeniu dopiero po 1942 r. (co nie oznacza, że były bez wpływu – państwo wielkości Liechtensteinu i potencjały tegoż – nie byłoby w stanie osiągnąć podobnych jak Niemcy sukcesów). Losy wojny w okresie 1939–1942 były determinowane nie tyle zmiennymi gospodarczymi (te przemawiały

zwykle istotną rolę. W szczytowym momencie nasilenia się konfliktu nawet 1/3 światowej produkcji przeznaczana była na działania militarne⁷. Państwa Osi doznały klęski, ponieważ nie wytrzymały wyścigu zbrojeń w perspektywie długoletniego konfliktu zbrojnego. Dysponowały one mniej zasobną bazą surowcową (alianci byli w posiadaniu 86% rezerw ropy naftowej i ok. 2/3 złóż rudy żelaza i węgla), mniejszymi zasobami siły roboczej (trzykrotna przewaga sprzymierzonych) oraz skromniejszym majątkiem produkcyjnym (produkcja przemysłowa USA w 1942 r. trzykrotnie przewyższała produkcję przemysłową wszystkich państw Osi)⁸. Szansa na odniesienie zwycięstwa przez III Rzeszę i jej sojuszników wiodła zatem albo poprzez udaną kampanię błyskawicznych zwycięstw, co się początkowo udawało, albo przez niedopuszczenie do wzmocnienia aliantów przez neutralne początkowo Stany Zjednoczone. O przewadze gospodarczej aliantów, już po przyłączeniu się do wojny USA, niech świadczy fakt, że trzy największe państwa koalicji – USA, Wielka Brytania i ZSRR – były odpowiedzialne za około 60% światowej produkcji przemysłowej, podczas gdy grupa państw Osi jedynie za 17%.

W rezultacie załamania się ofensywy niemieckiej pod koniec 1942 r. i przystąpienia USA do wojny, sytuacja III Rzeszy uległa dramatycznemu pogorszeniu i skutkowałą przechyleniem się szali zwycięstwa na stronę aliantów. O znaczeniu przystąpienia do wojny przez USA świadczyło nie tylko, iż państwo to legitymowało się w 1941 r. najwyższym produktem krajowym brutto (PKB) spośród wszystkich krajów, ale także to, że w latach 1938–1944 tenże PKB wzrósł prawie dwukrotnie. Było to spowodowane zwiększeniem wydatków zbrojeniowych. Dodać należy także, iż pomimo znaczącego wysiłku zbrojnego rósł także PKB drugiego najważniejszego państwa koalicji, tj. ZSRR (wzrost PKB o 37% w stosunku do 1938 r.). Potencjał państw Osi został natomiast osła-

przecież na korzyść aliantów), co geniuszem dowództwa niemieckiego, wykorzystaniem elementu zaskoczenia i blefu, optymalnym doborze celów strategicznych i taktycznych oraz wysokiemu morale. Zdaniem Harrisona pasmo sukcesów żołnierzy Hitlera w omawianym okresie uległo zakończeniu głównie z powodu porażek militarnych a nie gospodarczej słabości. Dopiero w drugiej fazie konfliktu (zdaniem tego autora po 1942 r.) przewaga PKB ważyła więcej, aniżeli umiejętności militarne. Wyhamowanie ofensywy niemieckiej i japońskiej, rozpoczęcie długotrwałej wojny na wyniszczenie spowodowały wzrost znaczenia czynnika ekonomicznego, który ostatecznie zdecydował o wyniku wojny. Por. M. Harrison, *The Economics of World War II: an Overview*, [w:] *The Economics of World War II: Six Great Powers in International Comparison*, (red.) M. Harrison Cambridge 1998, s. 2.

⁷ D. Aldcroft, *The European Economy 1914–2000*, London 2001, s. 101.

⁸ Gospodarka Rzeszy była poważnie uzależniona od importu wielu surowców strategicznych. W chwili wybuchu wojny pokrycie zapotrzebowania na surowce z własnych zasobów kształtowało się następująco: boksyty – 1%, nikiel – 5%, cyna – 10%, miedź – 30 %, ropa – 40%, żelazo – 55%. Por. C. Łuczak, *Dzieje gospodarcze Niemiec 1871–1990*, t. 2. *Trzecia Rzesza*, Poznań 2006, s. 162.

biony w 1943 r. w związku z wycofaniem się Włoch ze współpracy z Hitlerem. Wraz z końcem 1944 r. nastąpiło ostateczne załamanie produkcji wojennej III Rzeszy. Złożyły się na nie zarówno brak surowców, spowodowany utratą terytoriów okupowanych, jak również narastające zniszczenia wojenne i w końcu całkowity paraliż gospodarczy.

Jakkolwiek bezsporne jest, iż wojna miała wpływ na losy gospodarki, to kwestią dyskusyjną pozostaje forma, zasięg oraz siła tego oddziaływania – nie tylko w trakcie, ale także po zakończeniu działań wojennych. Zdaniem brytyjskiego historyka gospodarczego Alana Milwarda: „Nie da się poprzec dowodami twierdzenia, że «straty» spowodowane przez wojnę, jej «koszty» odgrywały istotną rolę po jej zakończeniu. Najistotniejszym jej dziedzictwem był raczej gospodarczy «zysk» pewnych państw i jednoczesna gospodarcza «strata» innych. To właśnie redystrybucyjny skutek wojny, nie jej «koszty», były głównym źródłem problemów dla powojennej odbudowy gospodarczej, trudnym do przezwyciężenia nawet w trakcie wzrostów produkcji w poszczególnych gospodarkach narodowych»⁹. Istotnie, wśród czynników, które odegrały rolę w rekonstrukcji gospodarczej Europy po 1945 r., nie mniejszą rolę od zniszczeń wojennych odegrały trudności w odtworzeniu handlu międzynarodowego i udrożnieniu systemu płatności międzypaństwowych. Przenikanie się wpływów gospodarki i polityki zaistniało także i tym razem. Fundamentalna sprzeczność systemów ekonomicznych dwóch największych zwycięzców wojny była z kolei jednym z czynników wpływających na przebieg odbudowy gospodarczej po II wojnie światowej.

Nie odbierając słuszności opinii Milwarda, podkreślić trzeba jednak, iż bezprecedensowa skala zniszczeń powstałych w trakcie II wojny światowej, również odegrała dużą rolę w kształtowaniu się rozwoju gospodarek państw europejskich. To właśnie zniszczone domostwa, fabryki, uszkodzona sieć transportowa były szczególnie dotkliwie odczuwalne przez mieszkańców Starego Kontynentu po 1945 r. Ich odbudowa była pierwszorzędnym zadaniem dla osób odpowiedzialnych za kondycję gospodarek państw europejskich.

1.2. Bilans strat i zniszczeń wojennych w państwach europejskich

II wojna światowa była najbardziej destrukcyjnym i masowym konfliktem w historii świata. W przeciwieństwie do Wielkiej Wojny, w istocie była ona wojną o zasięgu światowym. Brało w niej udział 110 mln żołnierzy (podczas Wielkiej Wojny 70 mln) z 61 państw, z czego działania wojenne przeprowadzono na terenie 40 państw (por. tabela 1.1). Swoim zasięgiem objęła 1,7 mld ludzi,

⁹ A. Milward, *War, Economy and Society 1939–1945*, California 1977, s. 336.